

ҚЎҚОН ХОНЛИГИ ДИПЛОМАТИК АЛОҚАЛАРИДА ЭЛЧИЛИКЛАРНИНГ ТАРКИБИ

THE COMPOSITION OF EMBASSIES IN THE DIPLOMATIC RELATIONS OF THE KOKAND KHANATE

СОСТАВ ПОСОЛЬСТВ В ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

Шерзодхон Махмудов

Ўзбекистон Фанлар академияси Тарих институти, “Ўрта асрлар тарихи бўлими”
бошлиғи, т.ф.н., доц.

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Qo‘qon xonligining tashqi siyosati doirasida olib borilgan diplomatik aloqalar va ushbu aloqalarda ishtirok etgan elchiliklar tarkibi tahlil qilinadi. Xususan, elchilik delegatsiyalarining ijtimoiy-ma‘muriy maqomi, ularning vazifalari, soni, tarkibidagi shaxslar va ularning tayyorlanish darajasi tarixiy manbalar asosida o‘rganiladi. Maqolada Qo‘qon xonligi tashqi siyosatining o‘ziga xos jihatlari, qo‘shni davlatlar bilan olib borilgan muzokarlarda elchilar tutgan o‘rni va roli ham yoritiladi. Tadqiqot, ayniqsa, 18–19-asrlardagi elchilik amaliyotini yoritishda muhim manba va ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Annotation.

This article analyzes the diplomatic relations of the Kokand Khanate within the framework of its foreign policy and examines the composition of the embassies involved in these relations. In particular, it studies the social and administrative status of embassy delegations, their duties, size, the individuals comprising them, and their level of preparation, based on historical sources. The article also highlights the specific features of the Kokand Khanate's foreign policy and the role of ambassadors in negotiations with neighboring states. This research serves as an important source and academic foundation for understanding embassy practices, especially during the 18th–19th centuries.

Аннотация.

В статье анализируются дипломатические отношения Кокандского ханства в рамках его внешней политики, а также состав посольств, участвовавших в этих отношениях. Особое внимание уделяется социально-административному статусу посольских делегаций, их обязанностям, численности, составу и уровню подготовки на основе исторических источников. В статье также освещаются особенности внешней политики Кокандского ханства и роль послов в переговорах с соседними государствами. Исследование служит важным источником и научной основой для изучения посольской практики, особенно в XVIII–XIX веках.

Kalit so‘zlar.

Эрдонахон, Муҳаммад Раҳимхон, шайхулислом, хожакалон, Али Акбар ҳожи нақиб, Абулқосимхон эшон, Эшон қози ибн Низомиддин.

Keywords.

Erdonakhon, Muhammad Rahimkhan, Shaykh al-Islam, Khoja Kalon, Ali Akbar Haji Naqib, Abulqosimkhan Eshon, Eshon Qazi ibn Nizomiddin.

Ключевые слова.

Эрдонахон, Мухаммад Рахимхан, шейх-уль-ислам, ходжа-калон, Али Акбар ходжа накиб, Абулкасимхан эшон, Эшон казы ибн Низамиддин.

Дипломатик миссияларнинг самарали натижаларга эришишида элчининг ақл-заковати, тафаккури, ахлоқи, муомала маданияти ҳамда насаби ва ижтимоий мавқеи муҳим ўрин тутди. Ҳар бир давлат дипломатик муносабатларни ўрнатишда иқтидорли, салоҳиятли давлат арбоблари, савдогарлар ёки диний уламолардан элчи сифатида фойдаланган.

Қўқон ҳукмдори Эрдонахон Бухоро ҳокимиятига манғитлар сулоласи келгандан сўнг, улар билан элчилик алоқаларини ўрнатар экан, дастлаб ўз хонадонига мансуб шахсларни элчиликка танлаган эди. У ўз синглисининг ўғли бўлган Хонхўжа Юсуфалихўжа ўғлини Бухорога элчи қилиб юборади[21, 124]. Манғитлар етакчиси ҳам бу йўлни тутишга ҳаракат қилганлиги манбалардаги маълумотларда қайд этилади. Унга кўра, Муҳаммад Раҳимхон ҳам Қўқонга ўз укаси Ёвқочтибийни Қўқон элчисининг қайтишида унга қўшиб бирга элчи қилиб юборади. Бу ўринда ҳар икки сулола етакчилари дастлаб ўзига яқин бўлган кишиларни элчиликка танлагани ҳам бежиз эмас. Уларнинг бундай йўл тутиши, бир томондан, яқин ҳамкорликни англатиши билан бир қаторда, ўша даврда Ўратепа ва Ҳисор бекликларини бўйсундиришга қаратилган ҳарбий келишувлари билан ҳам боғлиқ эди.

Кўп ҳолларда элчилик юборилаётган давлатнинг салоҳияти, давлат ҳукмдорларининг дунёвий ва диний қарашлари, элчиликдан кутилаётган натижалар моҳиятидан келиб чиққан ҳолда элчилар тайинланган. Буни Туркистон хонликларининг Усманийлар билан дипломатик алоқалари мисолида кузатиш мумкин. Бу ўринда қайд этиб ўтиш лозимки, умумий тарзда Туркистон хонликларининг Усманийлар давлати билан олиб борган дипломатик алоқалари ёки Бухоро, Хоразм ва Қўқон хонликларининг ҳар бири бу давлат билан алоҳида элчилик муносабатларини олиб борганлигига доир тадқиқотлар кўлами кенг бўлишига қарамай, уларда элчилар шахси ёки мавқеи масаласига эътибор қаратилмаган[8].

Қўқон хонлигини Усманийлар давлати билан нафақат унинг халифалик маркази ва диний-маънавий раҳнамолик сифатидаги устивор мавқеи, балки Россия империяси тажовузидан ҳимояланиш масаласи ҳам яқинлаштирди. Юзага келган ушбу сиёсий вазият Туркистон хонликларини Усманийлар билан дипломатик алоқаларини янада жадаллаштириш, халифалик маркази деб қаралган давлат билан янада яқинлашиш ва икки ўртадаги муносабатларни самарали олиб боришга лаёқатли муносиб элчиларни танлаш масаласини кун тартибига қўйди. Хонликлар ҳукмдорларининг танлови бу масалада, асосан, диний уламоларга тушди. Буни 16 – 19-юзйилликларда ёзилган тарихий асарлар, расмий ёзишмалар ва архив ҳужжатлари яққол тасдиқлайди. Уларнинг кўрсатишича, Қўқон хонлигининг хорижий мамлакатлар билан дипломатик муносабатларида элчилик вазифасини бажарганлар кўпроқ диний уламолардан танланган бўлиб, бунинг бир қанча омиллари мавжуд эди. Энг асосий омил – элчининг дунёқараши, ақл-заковати, жамият ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаётида тутган ўрнидан келиб чиқар эди. Низомулмулкнинг ифодаси билан айтганда, “Подшоҳнинг элчи юборишдан мақсади хат ёки мактуб юбориш эмас, балки

унинг сафардан кўзда тутган қатор мақсадлари ва сир-асрорлари мавжуд”[15] бўлгани каби, бу вазифани жуда маромига етказиб адо этган диний уламоларнинг элчиликка асосий номзод сифатида танланишига сабаб бўлган. Қолаверса, диний уламолар, диний қатлам вакиллари давлат бошқарув тизимида муайян мансаб ва унвонларга эга бўлганлиги уларни давлат сиёсатига яқинлаштирган, оқибатда уларнинг кучли сиёсий тафаккури ҳамда ахлоқий кўрсаткичлари, хусусан, муомала маданиятига эгаллиги элчи сифатида танланишига сабаб бўлган.

Элчиликка танланган дин уламолари кўп ҳолларда давлат бошқарувида *шайхулислам*, *хожакалон* каби мансабларда ёки *нақиб* каби унвон соҳиби бўлганлар. Баъзилари эса тасаввуф лидерларидан ёки машҳур нақшбандия тариқати вакиллари Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор ёки Жўйбор хўжаларининг авлодларидан бўлган диний уламолар эди.

Бошқа мамлакатларга юбориладиган элчиларнинг номзоди ҳам *шиғовул* томонидан ҳукмдорга тавсия этилган. Бу ҳақда 1863 – 1865 йилларда Қўқон хонлигида *шиғовул* лавозимида фаолият юритган Муҳаммад Юнус Тойиб ўзининг “Тарихи Алиқули амирлашкар” асарида “Одамзод ҳамма баробар эмас, балки зукколиги, ақлу ва хушу фаҳми ўткирлиги билан ажралиб туради”[12, 61], деб тасаввуфнинг Нақшбандия-муҷаддида тариқати пешвоси Миён Халил Соҳибзода ҳазратнинг элчилик фаолияти тўғрисида сўз юритади[12, 61]. Миён Халил Соҳибзода Муҳаммад Алихон (1822 – 1841) томонидан 1841 йилда Санкт-Петербургга элчи сифатида танланган бўлиб, унинг дипломатик фаолияти ижобий натижалар билан якунланган эди.

Албатта, диний уламолар мадрасаларда таҳсил олиб, мукаммал билим ва кўникмага эга бўлганлар. Муҳаммад Юнусжоннинг ўзи Қўқон хонлиги марказий бошқарув тизимида *шиғовул* лавозимида ишлаганлиги боис бош вазир Алиқули амирлашкарга Россия империяси тажовузи туфайли мураккаб сиёсий вазият юзага келган вақтда мусулмон мамлакатларидан ёрдам сўраб юбориш учун айнан машҳур диний уламолар Али Акбар хожи нақиб, Абулқосимхон эшон, Эшон қози ибн Низомиддин қози каби шахсларни элчиликка тавсия қилган[4, 61]. Ушбу маълумот Туркистонда вужудга келган мураккаб сиёсий вазиятни мусулмон давлатлари билан дипломатик алоқаларни мустаҳкамлаш орқали ҳамда ушбу алоқаларни амалга оширишдаги асосий воситачи – элчиларни тайинлашда диний уламоларга кўпроқ эътибор берилганлигини кўрсатади.

Элчиларни диний уламолардан тайинланиши бошқа хонликлар тажрибасида ҳам қўлланилган. Жумладан, “Усмонли архиви” фондидаги ҳужжатлардан маълум бўлишича, Бухорода аштархонийлар хонадони вакили Убайдуллахон (1702 – 1717) томонидан 1707 йилда Хожа Муҳаммад Амин элчи қилиб Истанбулга юборилган. У аштархонийларнинг давлат бошқарувида энг муҳим лавозимларни эгаллаган. “Дастур ул-мулк” асарида Хожа Муҳаммад Амин саййидлардан эканлиги ҳам кўрсатилади[21, 196]. Мир Муҳаммад Амин Бухорийнинг “Убайдуллонома” асарида Хожа Муҳаммад Аминни *муҳтасиб* лавозимида фаолият юритиб, *иноқ* унвонига эга бўлганлиги қайд этилади[11, 13]. Бундан ташқари, бу шахс Абулфайзхон

хукмдорлигида мухрдор лавозимида ҳам фаолият юритган[11, 13]. Одатда, мухрдорлик давлат бошқарувида хукмдорга энг яқин шахс зиммасига юклатилган. Келтирилган ушбу маълумот, Хожа Муҳаммад Аминнинг олий хукмдорга яқин бўлганлигини кўрсатади.

Субҳонкулихон (1681 – 1702) билан Балх ҳокими ўртасида юзага келган зиддиятли ҳолатни ҳам Хожа Муҳаммад Амин элчи сифатида илиқлаштиришга эришган эди. Унинг ўта юқори муомала маданияти, инсоннинг кўнглини хушнуд этувчи латиф сўзлари билан душманнинг қалбидаги ғазабни йўқота олиш қобилияти Хожа Самандар Термизий томонидан бежиз таърифланмаган[21, 196]. Шу боис ҳам Убайдуллахон уни халифалик маркази деб қаралган Усманийлар давлатига элчи сифатида танлаган эди.

Хоразм хукмдори Элбарсхонга (1728 – 1740) қадар Урганчдан Усманийлар давлатига элчилар юборилганлиги тўғрисида маълумотлар йўқ. 1735 йилда Хоразм хонлигидан Истанбулга Элбарсхоннинг элчи юбориши икки давлат ўртасидаги дастлабки дипломатик муносабатларнинг дебочаси сифатида баҳоланиши мумкин. Ушбу элчиликка ҳам бошқа хонликлар хукмдорлари каби Хоразм хукмдори диний уламолардан бўлган Мулла Охунд Авазни танлаган эди[3, 18].

19-юзйиллика келиб Қўқон хонлиги билан Усманийлар давлати ўртасидаги дипломатик алоқалар анча фаоллашган. Усмонли архиви ҳужжатлари ҳамда тарихий асарлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Қўқондан Истанбулга 12 марта элчилик юборилган бўлиб, шундан 6 таси махсус дипломатик миссия тарзида ташкил этилган эди. Қолганлари эса, бу мамлакат ҳудуди орқали ҳаж зиёратига боришни ихтиёр этган шахслар бўлиб, улар зиммасига расмий элчилар зиммасига юкланадиган муайян топшириқлар берилган эди. Усмонли архивидаги ҳужжатлар асосида шуни таъкидлаш мумкинки, Истанбулга юборилган элчиларнинг барчасининг шахслари маълум бўлиб, уларнинг 6 таси диний уламолар ва тасаввуф тариқати вакилларидан эди[1, 61-67].

Қўқондан Истанбулга юборилган дипломатик миссиялардан Хожа Мир Қурбон, Муҳаммад Зоҳидхўжа ва Саййид Ёқубхўжа эшон бошчилигидаги элчиликлар энг нуфузлиси ҳисобланади[1, 61-67]. Бу шахслар Умархон (1810 – 1822), Муҳаммад Алихон (1822 – 1841), Султон Саййидхон (1863 – 1865) хукмронлиги даврида хонликнинг энг йирик диний уламоларидан ҳисобланган эдилар.

Истанбулга Қўқон хонлиги томонидан дастлабки элчилик юборилиши Умархон даврида амалга оширилган ва икки давлат расмий дипломатик муносабатларга киришган[2, 287-290]. Дастлабки элчиликка ҳамадонлик *саййид*лардан бўлган Хожа Мир Қурбон танланган эди[1, 61-67].

“Усмонли архиви” ҳужжатларига кўра, 1837 йилда Қўқондан Истанбулга юборилган Саййид Муҳаммад Зоҳид хожа *хожа-калон* унвонига эга бўлган[19]. Шунингдек, у Қўқон хони Муҳаммад Алихон томонидан усмонли султони Маҳмуд II га (1808 – 1839) юборилган мактубнинг

усмонличага таржимасида Жўйбор шайхлари сулоласидан бўлганлиги қайд этилади[18].

“Усмонли архиви” жамғармасида сақланаётган икки мактуб Алиқули амирлашкар элчиси Саййид Ёқубхон тўра шахсиятига оид анча тўлиқ ва аниқ маълумотларга эга. Мактубда кўрсатилишича, Саййид Ёқубхон тўра Қўқон хонлигида *қози ал-қуззот* лавозимида[10] фаолият кўрсатиши билан бир каторда, *нақиб*[14] унвонига ҳам эга бўлган.

Элчи Саййид Ёқубхон тўрани турк олими М.Сарай Туркистон етиштирган энг кучли дипломатлардан бири эди, деб таърифлайди[3, 69]. Шунингдек, турк олими томонидан элчи Саййид Ёқубхон тўра Усмонли давлатининг Туркистон мусулмонлари учун ижобий таъсир этишига қаратилган янги ташаббуслар билан чиққанлиги қайд этилади[3, 70].

Қўқондан юборилган уламоларнинг хонлик диний бошқарувидаги диний рутбасига алоҳида эътибор қаратилган. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, ўзбек давлатидан элчи сифатида танланган уламолар “*Аҳли байт*” вакиллари эди. Уларнинг пайғамбаримиз Муҳаммад С.А.В. хонадонига мансублиги дипломатик мактубларда алоҳида эътироф этилиши, Туркистондан халифа ҳузурига элчиликка номзодларни танлашда уларнинг саййидлигига ҳам алоҳида эътибор қаратилишини англатади. Бу бир жиҳатдан мусулмон дунёсида халифалик мақомига эга Усмонли султонларига яқинлашиш учун қўлланилган усул, деб баҳолаш мумкин.

Шунини таъкидлаш керакки, 19-юзйилликнинг биринчи ярмида Туркистон ҳудудига Россия босқини таҳдиди амалий жиҳатдан ўсиб борди. Бундан хавотирланган Туркистон хонликлари ҳукмдорлари ушбу масала борасида бирлашиш эмас, балки ташқаридан ўзига сиёсий ҳамкор излаш йўлидан бордилар. Ҳатто Қўқон ҳукмдорлари бирлашиш ғоясини ўртага қўйиб, бунда Усмонийлар давлатидан ёрдам кутди. Албатта, бу мушкул масалаларни дипломатик йўли билан, унинг турли усулларида фойдаланган ҳолда, нозик тарзда ҳал қилишга уриндилар.

Усмонийлар давлатига юборилган элчиликларни ўрганар эканмиз, Бухородан ҳам, Хоразмдан ҳам, Қўқондан ҳам кўп ҳолларда диний уламолар, тариқат вакиллари, муайян диний билимга эга бўлган шахслар элчиликка танланганлигининг гувоҳи бўламиз. Фикримизча, бу ҳолатнинг икки жиҳати мавжуд бўлиб, уларни қуйидагича изоҳлаш мумкин. Биринчидан, юқорида таъкидланганидек, Туркистон ҳукмдорлари давлат бошқарувида асрлар давомида шаклланган анъаналардан воз кечмаган. Зеро, бу анъаналарга мувофиқ, муайян давлатга элчи тайинланганида унинг билими, диний илмлардан бохабарлиги, сўзамоллиги ва бошқа хислатларига эътибор қаратилган. Иккинчидан, Туркистон хонликларининг ҳукмдорлари бу даврда Халифалик раҳнамоси ва маркази ҳисобланган Усмонийлар давлатига айнан диний олимларни элчиликларга бош қилиб жўнатиш орқали ўз истак ва хоҳишларининг тезроқ эшитилиши, ўртадаги муносабатларнинг тушунарли ва шаффоф бўлишига интиланлар.

19-юзйилликнинг бошларига келиб эса Қўқон – Бухоро муносабатларида ҳам диний уламолар элчиликка танланганини кўрсатади. Умархон

хукмронлигида Тўрахожа хожакалон Бухорога элчи қилиб юборилган эди[13, 27]. Муҳаммад Алихон ҳам бу анъанани давом эттирган. У Бухорога ҳам нуфузли уламоларни элчи қилиб юборганлиги тарихий асарлардан маълум. 1824 йилда Бухорога дастлаб Азимбой додхоҳ элчи қилиб юборган бўлса, кейинги элчиликка Султонхон тўра Адо танланган эди.

Умархон даврида Хоразм билан ўрнатилган дастлабки элчилик алоқаларида ҳам диний уламолардан элчи танланганлигини кўриш мумкин. 1815 йилда Саййид Муҳаммад Хожа Хоразмга элчи бўлиб борган эди.

Дипломатик муносабатларда диний уламолар доим ҳам элчи сифатида тайинланмаган. Манбалар маълумотларидан элчиликка кўп ҳолларда сарой амалдорлари тайинланганини кузатиш мумкин. Бунга Умархоннинг Хоразмга юборган иккинчи элчилиги мисол бўлади. У томонидан 1821 йилда Абдухолиқ қоровулбеги исмли амалдор Хоразмга элчи қилиб юборилган эди[7, 185]. Бундай танлов икки сулола етакчилари томонидан ҳарбий иттифоқчилик келишуви билан боғлиқлигини кўрсатиб ўтиш мумкин. Бу ўринда элчиликка танлаш дипломатик алоқаларнинг йўналишига қараб белгиланганлиги билан ифодаланади.

Худоёрхон даврида Хоразм билан дипломатик алоқалар жуда ҳам фаоллашган вақтда деярли барча элчилар давлат амалдорларидан танланганлигини тарихий маълумотлар тасдиқлайди. Хусусан, Худоёрхон 1848 йилда Холмуродбий, Баҳодир додхоҳни, 1854 йилда Муҳаммад Карим баҳодирбошини элчи қилиб юборган эди. Бу вақтда Россия империясининг хонлик шимолий ҳудудларини босиб олиш жараёнида икки хонлик ўртасида муносабатлар жадаллашган эди. Шу нуқтаи назардан масалага ёндошган ҳукмдорлар элчиларни, асосан, ҳарбийлар орасидан танлашга ҳаракат қилганликлари кўринади.

Айрим ҳолларда элчиликка қарвонбошилар ҳам танланган ҳолатлар юз берган. Бунга 1853 йилда хонликдан Россияга юборилган элчи Йўлдошбой қарвонбошини мисол келтириш мумкин[6, 121].

Қўқондан Пекингга юборилган элчиларнинг аксарияти эса давлат амалдорлари бўлган. Абдуллоҳ понсадбошининг “Тарихи сиғарий” асарида қайд этилишича, 1831 йилда Пекингга юборилган Қўқон элчиси Аълам почча эди[5]. Аълам поччанинг Пекингга элчи бўлиб борганига оид маълумот Тожир Хўжандийнинг “Ғаройиби сипоҳ” асарида ҳам қайд этилади[17, 55]. Аълам почча диний уламолардан бўлганлигига доир маълумот мавжуд эмас. Аммо унинг тошкентлик савдогар бўлганлиги маълум[9, 136]. Бу ўринда Аълам почча бежиз элчи сифатида танланмаганлигини кўрсатиб ўтиш лозим. Чунки Қўқоннинг Чин империяси билан дипломатик алоқаларининг асосий йўналиши Шарқий Туркистон ва у ердаги савдони назорат қилиш билан боғлиқ эди. Шу ҳолатдан келиб чиққан ҳолда, дипломатик алоқаларнинг мақсадига қараб элчилар танланган.

Россияга элчи юборишда ҳам Қўқон ҳукмдорлари вазиятдан келиб чиқиб ҳаракат қилганликларини кузатишимиз мумкин. Бу олис юртга юборилган элчиларнинг аксарият қисмини амалдорлар ташкил этган. Жумладан, Россия империясига юборилган дастлабки элчилар Шокирбек

оталиқ ва Раҳматилла қушбеги исмли давлат мулозимлари бўлган эди. Қўқон хонлигидан Россияга юборилган кейинги дипломатик миссияларга ҳам давлат амалдорлари элчиликка танланганлигини кўриш мумкин. Жумладан, 1859 йилда Маллахон Раимбек додхоҳ исмли мулозимни элчи қилиб юборган эди[16, 2]. 1874 йилда эса Худоёрхон Мирза Ҳаким парвоначи бошчилигидаги элчиликни Россияга юборади. Россия империясига 1850 йиллардан кейин фақат давлат мулозимларининг элчи қилиб танланиши сиёсий вазият билан боғлиқ бўлган.

1829 йилда Саййид Мирқурбон ва Турсунхўжа судур, 1841 йилда эса Миён Халил Соҳибзода элчиликка танланган уламолар вакиллари эди. Миён Халил Соҳибзоданинг элчилик фаолияти жуда машхур бўлганлиги учун Худоёрхон ҳам 1853 йилда уни яна қайта Санкт-Петербургга элчи қилиб юбормоқчи бўлган. Империянинг Сибирь ҳудудларида мавқеи ниҳоятда кучли бўлган ва улар орасида кўп сонли муридларга эга Миён Халил Соҳибзодага элчилик вазифаси таклиф қилинганда, у хизмат ҳаққи учун 3000 тилло сўраган. Бу эса кенгашда муҳокама қилинар экан, ҳукумат аъзолари хазинадан бундай катта маблағ беришни маъқулламаганлар[6, 121]. Қўқон хонлигининг Олий кенгашида муҳокама натижасида Йўлдошбой карвонбоши элчиликка танланган. У элчилик вазифасини бажариш хизмати учун 500 тиллага рози бўлган эди[6, 122].

Ҳиндистонга юборилган элчилар ҳам, асосан, давлат амалдорларидан танланган. 1857 йилда Маллахон Худойназар қоровулбегини, 1864 йилда Султон Сайидхон томонидан Ҳожибек эшикоғаси, Назар додхоҳ, Тошхўжа судур каби давлат амалдорлари элчи этиб Ҳиндистонга юборилган.

Қўқон хонлигида элчиликка танланган номзодларни ўрганиш натижасида шуни алоҳида қайд этиш мумкинки, Усманийлар давлатига элчилар, асосан, диний уламолардан белгиланган. Усманийлар давлатига юборилган элчиликлардан фарқли равишда Қўқон хонлигидан Чин, Россия, Ҳиндистонга эса, асосан, давлат амалдорлари ёки йирик савдогарлар элчиликларга бош қилиб жўнатирилганлигини тарихий далиллар кўрсатмоқда. Бу эса хонликда элчилар тайинлаш борасида ўзига хос ёндашувлар шакллангани, ҳар бир давлатга дипломатик муносабатларнинг йўналишлари ҳамда белгиланган мақсадларидан келиб чиққан ҳолда элчилар белгиланганлигини кўрсатади. Шу билан бирга Қўқон ҳукмдорларининг дипломатик алоқаларда маҳорати ва тафаккури ошиб борганлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Mahmudov Sh. 1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon // İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. ([Türkiye](#)) [Volume 9, Issue 4. 2020.](#)
2. Mahmudov Sh. The Interrelations of Kokand khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century) // International scientific conference about "XVIth Turkish congress of history" Ankara. 2015.

3. Saray M. Rus isgali devrinda Osmanli devleti ile Turkistan hanliklari arasindeki siyasi munasabetler (1775 – 1875). – Ankara: Turk tarih kurumu, 2017.
4. The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia.
5. Абдуллоҳ понсадбоши. Тарихи сиғарий.
6. Абу Убайдуллоқ Тошкандий. Хулосат ул-аҳвол.
7. Аллаева Н. Хива хонлигининг дипломатияси ва савдо алоқалари. – Тошкент: Академнашр, 2019.
8. Болтабоев Н. Амир Умархоннинг мактуби // Ўзбекистон адабиёти ва санъати 1997 йил 24 октябр. № 43; Komatsu H. Khoqand and Istanbul: An Ottoman document relating to the earliest contacts between the khan and sultan // Asiatische Studien Etudes Asiatiques LX.4.2006. P. 963-986; Erdogru A. The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul // Central Asian Journal 52/1. 2008. P. 1-1.; Бабаджанов Б. Кокандское ханства: власть, политика, религия. Ташкент-Токио: Янги нашр, 2010. 744 с; Васильев А.Д. Знамя и Меч от падишаха. Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XX вв). – Москва, 2014. 356 с.; Levi S. The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the global age. Published by the University of Pittsburgh Press, 2017. 258 p; Mahmudov Sh. The Interrelations of Kokand khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century) // International scientific conference about “XVIth Turkish congress of history” – Ankara, 2015. P. 287 – 290; Mahmudov Sh. 1864 Yılında Hokand’dan İstanbul’a Gönderilen Diplomatik Misyon // İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. (Turkiye) Volume 9, Issue 4. 2020. P. 61-77.
9. Кузнецов В. Экономическая политика цинского правительства в Синьцзяне в первой половине XIX в. – Москва: Наука, 1973.
10. Қози ал-қуззот – Қўқон хонлиги марказий бошқарув аппаратида қозиларнинг раҳбари – олий судя вазифасига тенг бўлган.
11. Мир Мухаммед Амин-и Бухари. Убайдулла-наме. – Ташкент, 1957.
12. Мухаммад Юнусжон шиғовул. Тарихи Аликули амирлашкар. ЎзРФАШИ, қўлёзма инв № 12136. 64 б варақ; A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia, Edited and translated by Timur Beisembiev. London: 2003.
13. Мухтаров А. Очерк истории Ура-Тюбинского владения в XIX в. – Душанбе, 1964.
14. Нақиб – диний унвонлардан саналиб, Қўқон хонлигида бу унвон Пайғамбаримиз Мухаммад САВ авлодларига берилган.
15. Низомулмулк. Сиёсатнома ёки сияр ул-мулк. (Форс тилидан таржима, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари: Ш.Воҳидов, А.Эркинов). – Тошкент: Адолат, 1997.
16. РГВИА. Ф.483.оп.1. уд.хр. 50.
17. Тожир Хўжандий. Ғаройиби сипоҳ. Эрон Миллий кутубхонаси. – 55 а варақ. بنیاد کتابخانه ملی ایران /موسى نامه وتاريخ امرای خوقند
18. TCCDABOA, Hatt-ı Humayun Daftari, nr.,657/32100 C.

19. TCCDABOA, Hatt-ı Humayun Daftari, nr., 657/32100 E.
20. Хожа Самандар Термизий. Дастур ул-мулк. – Тошкент, 2001.
21. Худоёрхонзода. Анжум ат-таворих (Тарих юлдузлари). – Тошкент, 2014.